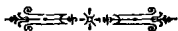

րայ իրաց և կարգի դարատան, թէ որպէս պահին : Հինգերորդ, 'ի վերայ հոգաբարձու աղայային թէ զխորդ վարի :

Այլ եթէ աղայայք արասցեն ինչ այնպիսի, որ իցէ ընդդէմ, կարասցէ զպատուուն բողոքել զսոցանէ առ սենաթն, և սենաթն

պարտաւորեացի պաշտօնան լինել և վրէժիւնդիր : Այս թէ անփոյթ գտցի սենաթն յայս և կամ յայլ պարտաւորութիւնս իւր, լիցի բողոքումն առ լինքում փարսէս, և նոքա կացցեն ջատագով, և սենաթն մի կարասցէ անարգել զջատագովութիւն նոցա :

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԶԱՆՏՐԻ ՅԱՐԵՒԵԼԱ

(Տես յ'էջ 168)

ԽԱ

Կէօք—չայի բարձրասանկակաց վրայ. — Դադար՝ Թագա—քենտ գիշդին մէջ. — Բանակետդ Ռատքի Քրդեռուն.

21 յուլիս. — Կէօքուան դէմ, երկինքը փոքր ինչ պարզելով, կարաւանը ճամբայ կ'ելնէ՝ Կէօք—չայը չըջապատող բարձրաւանդակներուն ուղղութեամբ : Երազարար կ'արշաւենք դէպ ի բարձունքը, բայց օդը հետզհետէ աւելի կ'աւրուի : Չեան և կարկտի տարափի մը ներքեւ, և սառնաշունչ հովով կարկամած, կը հասնինք Քրդաց առաջին բանակետը, որ ճիշդ Գեղարդի վրայ կը գտնուէր : Հոն, խմբովին կը դիմենք վրաններէ միոյն մէջ, ուր պառաւ կին մը, որ նախ զմեզ մաքսաւորներ կարծեց, մեծ հիւրընկալութեամբ կը պատուէ զիս, մինչդեռ կատաղի շներն կը սպառնան զմեզ պատառել :

Օրաշափը 2300 մետր բարձրութիւն կը ցուցնէ, իսկ ջերմաչափը՝ 11 ստորեան : Այս սարաւանդը Քէնտպուլաք կը կոչուի, և հոն գտնուող հովիւներն, որ քիչ յառաջ հասեր էին այնտեղ, կարծես շատ կը նեղուէին օդին խառնակութիւններէն :

Քէնտպուլաքէ երեք քիլոմետր հեռու, գիշերը անցընելու համար կանգ կ'առնունք Թագա—քենտ կամ Ապտուլլահ—սար գիւղին մէջ : Գեղապետը՝ որ Գեղարդէն եկած էր կարաւանին հետ, մեզ առաջնորդութիւն պիտի ընէր Կէօք—չայի չըջակայ լեռանց մէջէն մինչև ի Նոր—Պայազիտ : Յառաջուց երկու

չափար դրկեր էր, որպէս զի գիշերը անցընելու համար մեզ իջեման մը պարտաւորեն : Այս իջեմանը կը նմանէր փոքրիկ սալաւան մը, որուն միայն երկու կողմերն որմերով պատապարուած էին, իսկ միւս երկու կողմերը գորգերով ծածկուած : Ահա այս էր մեր բնակարանը նոյն գիշերուան համար, որ սակայն՝ իւր օդը հոսանքովն հանդերձ՝ նախադասելի էր մեր հիմակուան ամէն բանէ գուրկ վրանէն :

Այս գիւղը 2200 մետր բարձրութեան վրայ շինուած է, ուր հազիւ տասուերկու ընտանիք և մի քանի վրանարնակ քրդեր կը գտնուին : Այս բարձրութեան վրայ արմառել լաւ կը բռննին :

Բարձրաւանդակին հարաւային ծայրէն կը տեսնուի հեռուն յաղթահասակ Մասիս լեռը և Երասխայ հովիտը, իսկ անմիջապէս վարը տարածուած է Գեղարդայ խորածորը և վանքը, որ կառուցուած է աւելի քան 300 մետր բարձրութեամբ սեղացեալ ժայռի մը ստորոտը : Թէ և տասն վայրկենի մէջ կարելի է իջնել հոն, բայց մենք ձիով երեք ժամուան մէջ հասանք, լեռան չըջանք կատարելով : Զուր տող կը ջանանք բնակարանէն քանի մի քայլ հեռանալ, ակնակի մը տալու ընդհաւնուր տեսարանին, որ սարահարթի բարձունք

քէն կը տարածուի մեր աշաց առջև. սար-
սափելի կատաղութեամբ չները մօտէն կը
չրջապատեն և կը սպառնան կտոր կտոր ը-
նել գմկը:

Յուրօտ օղն ինձ ախորժելի գիշեր մը չի խոս-
տանար: Մածկունթով մը երկուքի բաժնե-
ցինք մեկը չնորհուած վրանին կէս միջոցը,
մի մասը Համբարձումին տալու համար:
Հովն անդադար ամէն կողմ կը տարուե-
րէր մեր կտաւէ ծածկոյթները: Եւ այս ցըր-
տութեան վրայ աւելցնելու է նաև յուրերու
տանջանքը, որոնք երամովին ժողվեր էին
գորգերուն մէջ:

Առաւօտեան ժամը երկուքին, յերմաշփը
6 ատորեան միայն կը ցուցնէր: Մեր ըն-
կերն ևս չարժման մէջ էր. ծածկոյթն՝ որ
զինքը արտաքուստ կը պաշտպանէր՝ մերթ
ընդ մերթ բացուելով սոյո Հոսանքներ կը
ծնացնէր, ուսկից պատասպարուելու համար
անախուսեցաւ հովանոցը բանալ, որ գիշերը
հանապարհորդելով սիրովը գլխէն մինչև սո-
քերուն քով գացեր էր: Այս ամէնը շատ
կը դուարնացնէր գմկը:

22 յուլիս. — Վերջապէս կը տեսնուի ա-
րեը, զոր կ'ողջունեմ ուրախութեամբ. տա-
րածուելով գետնին վրայ՝ կը փութամ տաք-
նայ արևուն ջերմ ճառագայթներով: Գէորդ,
կիսով չափ սառած (որովհետև բացօթեայ
գիացեր էր պատի մ'անկիւնը) դողդոջելով
կը պատրաստէ նախաճաշը, աթար փառելով,
որովհետև այս բարձրաւանդակներու վրայ
ամենեւին փայտ չի գտնուիր:

Ժամը ութին, յետ լաւ մը յանգիմանելու
և ցնցելու մեր մարդիկը, որոնք ամէնքն ալ
գիշերուան ցրտէն կարկամոր էին, ճամբայ
կ'եննեմ հիւսիսային — արևելեան ուղղու-
թեամբ. Իւլ-Թէփէլէր բարձունքը ձա-
խակողմ թողլով, կարաւանը երկու ժամ
վերջը հասաւ նոր պարագուարէն սարա-
հարթի մը վրայ: Յուրտ հով մը կը փչէ
միշտ, և հեշտեաւ կը մաքրէ մարգագետին-
ները՝ ուր դեռ նոր հարկէ էին ձինները...

Չերմաշփը 4 ատորեան կը ցուցնէր, և
շատ տխրութեամբ ձի կը հեծնեն, սաստիկ
ցրտաշունչ արևելեան հովէն մարմինս սա-
ռած լինելով. ոտքերս անշարժ կը մնան
սապանդակներուն մէջ: Որպիսի՞ տարօրինակ
հակապատկեր այն ժամանակին, յորում Ե-
րասխայ հովտին մէջ երբեմն տաքութենէն
կը տոչորէին անոնք:

3140 մետր բարձրութեան վրայ նոր բա-
նակեալ մը կը ներկայանայ մեր աշաց, որ
մեր ձգածէն աւելի խեղճ և անպատշապար
էր: Հոն միայն քանի մի վրանաբնակ
Պուրոգի Քրդեր և Արաշատու հայ ըն-

տանիք մը կը գտնուէին: Բոլոր գետինը աղ-
բերով ծածկուած էր: Մեր վրանը անկէ քիչ
մը հեռու հաստատեցինք փոքրիկ և խոնաւ
կանաչութեան մը վրայ:

Նոյն միջոցին, օրը տարածամելով, կեն-
դանիներն հանդերձաններու մէջ կը մտնէն.
գոմէշներ, ոչխարներ, ձիեր, ճայկներ ան-
նկարագրելի խառնակութեամբ կը վազեն
ամէն կողմէ: Ձիերն հերարձակ, սանձաբ-
ձակ և առանց ոտնակապի, երագաբար կը վա-
զեն կ'անցնին առանց մէկու մը փնասելու,
որուն վրայ միշտ զարմացեր եմ. բայց գրեթէ
սարսափեր եմ նաև, որովհետև իրենց յա-
խուռն ընթացքին տսին՝ ոտքերնին կը բռն-
նուի վրանի շուաններուն մէջ, զոր կարա-
ւանի մարդիկը դեռ չեն կրցած կանգնել:
Նոյն միջոցին մերձաւոր վրանի մը մէջ կ'ա-
պաստանիմ, ուր փայտերու կրակ մը բոցա-
վառ կը ճարձատի: Անապի և սոյլկունք զիս
սիրով կ'ընդունին, և բռնի կաշիկներու կը
հանեն՝ ոտքերս տաքցնելու համար: Յետոյ
կը սկսին կթել կովերը, մատակները և ոչ-
խարները, և ինձ կը հրամցնեն անոնց
թարմ կաթը: Ձգիտեմ ինչպէս բացատրել
այն սիրալիկ գուրգուրանքը, որով կը հոգա-
սին զիս այդ կանաչը:

Մինչդեռ այսպէս կը թողուի որ խնամեն
զիս, կը մտածէի որ մեր ունեցած թաղիքը
բաւական պիտի չլլայնայ այն գիշեր՝ այնպիսի
խոնաւ գետնին վրայ քնանալու համար: Ուս-
տի, Համբարձումին միջոցով բանակցութեան
կը մտնեմ՝ նոյն վրանի աղքատ քնակաշց
հետ, իրենց մէջ հատիկ գորգը գնելու հա-
մար: Բարակացած նոքա այս անակակալ շա-
հուն վրայ, այնպիսի բարձր գին մը կը պահան-
ջեն մեզմէ, որ ուսերս թօթվելով կը հեռանամ
իրենցմէ: Բայց քիչ մը խորհրդածելէ վերջ,
կ'որոշեմ զայն ծախել ինձ, իրեն արժէից
կրկին գնով, որ ասկայն մեծ գին մը չէր,
որովհետև նոյն գիշերը իրենք պիտի ստի-
պուէին տղային մէջ պատկել: Մակարկութիւնը
կատարուելէն յետոյ սաստիկ ծեծել տուի՝ այն
սուտար գորգը, բայց դժբաղդաբար բաւա-
կան չեղաւ այն ճինիներուն համար, որ հոն
կը գնուային, և որոնց տանջանքը պիտի կըր-
կնապատկէին մեր ցրտէն կրած նեղութիւնը:

ԻՅԻ

Աք-տաղ և Խր վանակատի (obsidienne)
խաւերը. — Կէօք-չայր. — Այրիձա
բանակեալ. — Սըլանդոն (մկանց երկիր).
— Մեր հասնիլն ի Կէօք-քենա:

23 յուլիս. — Ինչպէս կանխաւ գուշակե-
ր

էի, այս գիշեր, շարագոյն եղաւ քուն միւս գիշերները, և ստիպուեցանք սաստիկ յօգալացուած թիւն մ'առնուլ մեր մնացած օրերուն համար: Բայց սաստի, ձիւերն որ մեզ լսած մօտ կապուեր էին, անգաղար կը խըրխնջէին, իրարու կը զարնուէին և կը շարժէին մեր կտաւեայ խեղճ տունը: Բայց արեւուն հետ մարգա նոր կեանք կը ստանայ. ուստի ան միջպէս վեր ելայ, որպէս զի գրացիներս յանկարծոյն իրենց առաւօտեան աշխատութեանց մէջ գտնեմք:

Յիւրաքի ջուրդ կանայք սաստիկ գործունեայ են: Քանի մը հոգի կարագ կը զարնէին մասնաւոր անօթի մը մէջ, — մէջտեղէն ծակուած տիկ մը, — որուն մէջ սեր կը լեցընեն և յետոյ կը կախին երկու ցիցերու կապուած շուանի մը վրայէն. կինն որ առջեւէն դէպի ետև կը շարժէ այն նորօրինակ ծփոցը, մինչև որ կարագը շինուի: Այս կերպով պատրաստուած կարագը ձեան պէս սպիտակ է, զոր կը պահեն լրպից տիկի մը մէջ:

Այս սարաշարթէս աչքը կը գրաւէ Աբտաղի (Սպիտակ լեռ) սառնարանները: Օղբ կը սկսի գեղեցկանալ, և ժամը ութին կը հեռանանք այս բանակետէն, որուն բնակիչները՝ թէպէտ և հիւրամեծաբոլ բայց աղքատ և զգուցեցնելու չափ աղտեղի մարդիկ էին:

Հարկ է արդ դժուարութեամբ վար իջնել քարակոյտերու վրայէն, որոնք ձևացած էին Աբտաղի վանակատի կամ որսիդի բեկորներով, և որուն հիւրխային — արեւելեան կողմէն պիտի անցնէինք: 3300 մետր բարձրութեան վրայ. ձիւերը ձեն միայն կը քալեն, որ դեռ աստ և անդ ծածկեր է գետինը: Բայց գետինն այն մասերն ուր ձիւնը հալած է, կը տեսնուին մկանց ծակեր, որոնք խորովին կը պարսին և ձիւերու սքմբակներու տակ կը նշուին: Նոյնպէս բազմաթիւ ծիծեռնակներ կը բնակին այս բարձր տեղեաց մէջ (9 աստիճան):

Յետ պառոյ մ'ընելու Աբտաղի ստորոտը և միանգամայն իւր հրաբոլիային բաժակներու և արևուն մէջ փայլող որսիդի մեծամեծ կոյտերուն շուրջը, կ'եղնեք 3250 բարձրութեան վրայ, Քուրաուլ — թէպէի ստորոտը գտնուող քարերէ շրջապատուած փղորիկ լճի մը մօտ:

Քետինը ծածկող ցած խոտերու մէջ, մի և նոյն ծաղկաթիթիթ բուսականութիւնը կը գտնենք, ինչ որ տեսանք ի Քիւր-կօլէ: Ուրչափ վեր կ'եղնեք, այնքան մառախուղը կը թանձրանայ, և այն աստիճան ցուրտ կ'ընէ, որ կը հարկադրուիմք վար իջնել ձիւն, սրունքներու թմրութիւնը անցընելու համար:

Յանկարծ մառախուղի պատառուածքի մը մէջ, մեր ստորոտը կը տեսնուի կապուտակ մեծ բիծ մը. կէօք-չայ լիճն է: Բայց Հաղի ժամանակ կ'ունենանք դիտելու այդ հիւանալի տեսարանը. վաճիքի քանթիւն մեծ կաթիլներ և մթազոյն երկինք մը կը ստիպեն զմեզ անսպարելի հասնել ջուրդ բանակետը մը, որ մեր այլ օրուան արշաւանաց վախճանը պիտի ըլլար:

Չափարները սրընթաց կը վազեն նոյն ուղղութեամբ, և եզի ապաստանարան մը պատրաստելու համար: Ժամը տասնութին կը հասնինք հոն թրջած և ընդարմացած մարմնով:

Այս բանակետը, որ Ամբիւս կը կոչուի, 2810 մետր բարձրութեան վրայ կառուցուած է, ուր կը բնակին Երևան գաւառին Պուրուի քրդերը:

Այրիճայէն մինչև Սըշանլու (միանց երկիր, 2630 մետր բարձրութեամբ) մեծ հեռաւորութիւն մը չկայ: Այս վերջին գիւղիս մէջ Պուրուի քրդերը կը բնակին, որ հինգ տարի է վեր այն տեղ կը կենան հաստատուն կերպով: Ժամանակ մը Իգդիր կը բնակէին, բայց կարգէ դուրս աղքատ ըլլալով տէրութենէն բնակելու երկիր մը խնդրեցին, ուր անկէ վերջ պիտի հաստատուէին, և փոխանակ հովուութեան՝ երկրագործութեան պիտի պարապէին: Սըշանլուն իրենց շնորհուեցաւ: Այս բարձրանդակաց վրայ ձևուր երկար կը տեւէ, և մինչև 1/2 մետր բարձրութեամբ ձիւն կը տեղայ հոն: Նոյն միջոց, բնակիչները թաղուած կը մնան իրենց անշաղկապ պատով շինուած տնակներուն մէջ, և տաք նալու ուրիշ միջոց չունին: Բայց եթէ ախուսին ջրմուկները: Մարդիկ կ'երգեն և շատ խօսութիւն կ'ընեն, մինչդեռ կանայք գորգեր կը հիւսեն կամ բուրդ կը մանեն:

Թողով այս խեղճ մկանց սարահարթը, կառուանք կ'ուղղուի դէպ ի կէօլ — քէնտ գիւղը՝ կէօք — չայի եզերքը շինուած, և կը հասնինք հոն երեկոյեան ժամը երեքին, յետ անցնելու Թաւալ — քէնտ գիւղին առջեւ, ուր կու գան կէօլ — քէնտի բնակիչները, ամառուան տօթակէզ օրերը անցնելու համար (2310 մետր):

Կէօլ չայոց գիւղը (2100 մետր բարձր) լճէն 1500 մետր հեռու կը գտնուի, ուսկից բաժնուած է ճահիճներով: Մտիղներու հոս բազմաթիւ են: Մեր վրանները բարձր տեղ մը կը հաստատենք նոր հնձուած ցորենի արտերու մէջ, և վրանը կը նախադասենք քան այն աղտեղի բնակարանը, զոր գեղապետը կ'ուզէր տալ մեզ գիւղին մէջ:

Կէօլի մէջ աթարն է միայն վառելի նւթ: Այս գիւղիս հայ բնակիչները, գրեթէ հա-

բիւր ընտանիքէ բաղկացած, հարիւր յիսուն տարիէ ի վեր հոն հաստատուած են, և Պալապիտի մօտ՝ Ալալկերտ աւանէն գաղթած են: Հետեաբար անոնք ուրիշ բան չեն ըրած, բայց եթէ կրկին տիրապետել նոր երկրին, որովհետեւ հնուց ի վեր անիկայ Հայոց կը վերաբերէր:

Չուշայի շիրմաց նման բազմաթիւ գերեզմաններու աւերակներ կը վկայեն, թէ երբեմն բարգաւաճ վիճակ մ'ունեցեր է այդ գիւղն: Այն աւերակաց վրայ կու գան աղօթելու ներկայ բնակիչքն, և բոլոր Հայաստանի մէջ տարածուած ի՞նչ սովորութեան հսոնմամբ հոն փղբօրի կանթեղներու մէջ նաւթ կը վառեն, և զգեստներու կտորներ կը ձգեն: Աւերակ մատրան մը մէջ, որ հոս Դադիկանց մատոռա կը կոչուի, որմերու և սալալատալ կաց վրայ նոր թափուած արեան արատներ կը տեսնուին: Այս բանիս մասին կը պատմեն մեզ, թէ ամէն մարդ որ կու գայ հոս աղօթելու առ Աստուած և բժշկութիւն խնդրելու համար, հարկ է որ վառեակ մը կամ քսոնուկ մը մօրթէ մատրան մէջ:

Կէօլ-քէնտի բնակիչները մշակութեան և ձկնորսութեան կը պարապին: Այս միջոցիս, Կէօլ-չայի մէջ միայն տեսակ մը պերկէ ձուկ կը գտնուի:

Լիճը շրջապատող ճահիճներուն այս մասը ի է բազմաթիւ թռչուններով:

(Շարայաբէյի)

ՄԱՏԵՆԱԻՕՍԱԿԱՆ

ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՅԻՆ

եհ

ԱՐԱՐԱՏ ԹԵՐԹԻՆ ՄԷԿ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ

— 32 —

ԱՆՐԱՐԱՏ ԹԵՐԹԻՆ ՄԷԿ ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ
ԵՐ գրականական պատմութեան մէջ, Անանիա Երեմիայի իրեն յատուկ և բաւական պատուարք գիրք մի գրուել է իւր մասնագիտութեամբ. այն է՝ աստղաբանական և մանաւանդ թուաբանական հմտութեամբ, որուն համար և՛ Համարող կոչումը ժառանգել է իրեն: Սա ընդհանրապէս ի բանասիրաց եօթներորդ դարու հեղինակ կը համարուի, և կամ « ի սկզբան Է դարու, — ինչպէս կ'ըսէ Ք. Պատկանեան՝ Երեմիայեցոյ գրութեանց հրատարակութեան նախաբանին մէջ, — յաւուրս Մօրկայ և Աբրուէյ Խոսրօ, վու »: Սակայն ինձ շատ հաւանական չի թուիր այդ, որովհետեւ Անանիայի իւր անձին կամ կենացը վրայ տուած ուրիշ տեղեկութեանց հետ չի համաձայնիր. հետեաբար Փոկասէն վերջը և Հերակլեանց հարստութեան միջոց պէտք է դնել նորա գրականական կենսաբան (610-644): Վերջիջեալ հրատարակութեան սկիզբը դրուած է գրուի մի,

« Անանիայի Երեմիայեցոյ երիցս երանեալ վարդապետին վասն որպիսութեան կենացն » . արդ այս զլիտոյս մէջ՝ Երեմիայի իւր վարդապետին բերանը կը դնէ (էջ 2-3), թէ « Ես ի Տրապիզոն քաղաքի մանկութեամբ կացեալ ի դուռն Յովաննու զօրավարին զինուորեալ ի Հայս, և բազում ժամանակս կացեալ մինչև ի Մօրիկ թագաւորն և ուսայ լեզու և դպրութիւն »: Արդ, այդ Յովաննու զօրավարն պէտք է լինի Միստակոն (Μυστάκων) կոչուածն, որ՝ ըստ վկայութեան Թէոփիլակտոսի՝ Մօրիկ կայսեր առաջին տարին (582ին) կը թողու Հայոց զօրավարութիւնը, և կ'երթայ « լինել իշխան զօրացն արևելեայց Հռօմայեցոց »: Եւ ահա այդ ժամանակները (580-582), Տիւքիկոս — Երեմիայեցոյն վարդապետն — գեռ. «մանուկ»

4. Theophylactus Simocatta, (Corpus Scriptorum historiae Byzantinae), Bonnæ, 1837. p. 49.